

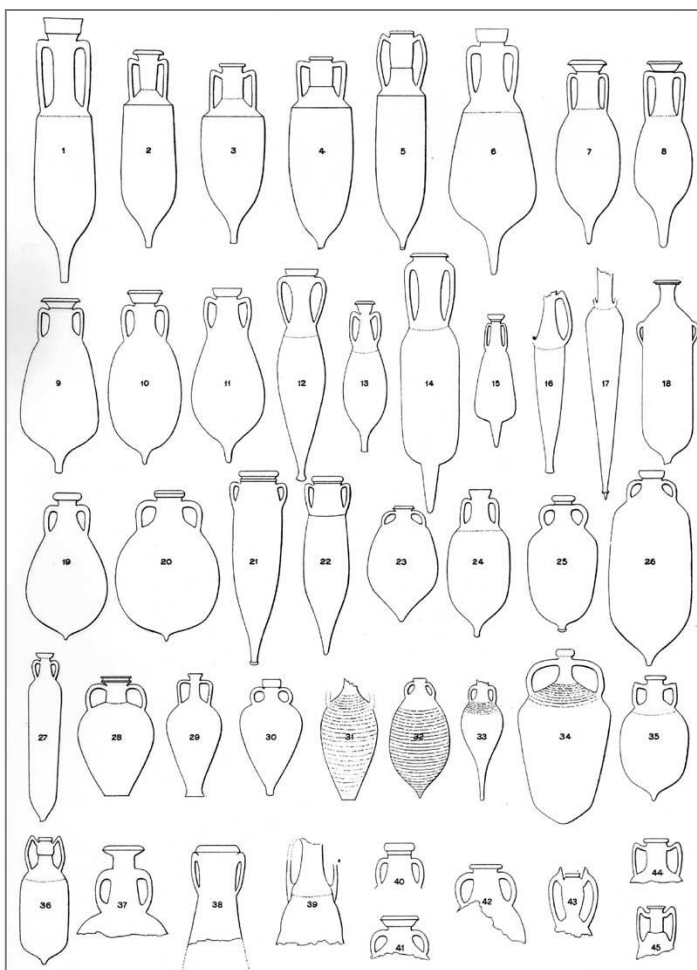
Jelige: Monokli

AMPHORAFORGALOM SAVARIÁBAN

1. BEVEZETÉS

Az ókori források olvasásával és az ásatásokból nyert régészeti leletanyag vizsgálatával sokat megtudhatunk arról, hogy a Kr. u. 1-5. században a hódító rómaiak és Pannonia provincia bennszülött lakosai milyen ételeket és italokat fogyasztottak. A kisebb és nagyobb méretű tárolóedények, dörzstálak, állatcsontok és szerves maradványok megléte, mennyisége egy lelőhelyen számos, a népesség étkezési szokásaira vonatkozó következtetés kiindulópontja. Ide tartoznak az amphorák is, melyekben a Mediterráneum területéről bort, olívaolajat, különböző gyümölcsöket és halkészítményeket szállítottak a Római Birodalom minden tartományába. Ezek az élelmiszerek a római konyhaművészet elengedhetetlen részét képezték: nemcsak a római polgárok fogyasztották őket napi szinten, de a hazájuktól messze elvezényelt katonák étrendjébe is beletartoztak. Az amphorák megjelenése, mennyisége mutatja, hogy a vizsgált területen mennyire terjedtek el a római étkezési szokások.

Hazánkban amphoragyártó műhelyt nem tártak fel – nem volt olyan speciális termék Pannoniában, amit az ókorban innen amphorában kellett volna szállítani. Minden napvilágra került amphoratöredék távolsági kereskedelem bizonyítéka. Az edény megjelenése is bizonyítja ezt: vastag fala, robusztus felépítése miatt nagy tömegben volt célszerű szállítani, jobban ellenállt a tenger viszontagságainak. Tipológiai besorolása (1. kép) nagyon fontos, mert az azonos típusú amphorákba azonos terméket (bort, olajat, különböző halmártásokat vagy gyümölcsöket) helyeztek. Formája azt is jelezheti, hol gyártották. Származásukra elsősorban a rajtuk található bélyegek, vörös vagy fekete

1. kép: Heinrich Dressel tipológiai táblája (Dressel 1899. nyomán)

festett feliratok (*dipinti*) és bekarcolt jelek (*grafitti*) utalnak. Rámutatnak arra, hogy kinek a birtokáról, honnan származnak, de sokszor megnevezik az adott edény tartalmát, súlyát vagy magának az amphorának az űrtartalmát. Az amphorák vizsgálatából következtetni lehet arra, hogy egy adott terület milyen kereskedelmi kapcsolatokkal bírt, egy város lakói milyen mértékben voltak részesei az őket körülvevő világnak, a Római Birodalomnak.

Az ókori Pannonia tartományban található Savaria település – a mai Szombathely – a Borostyánkő út mentén (2. kép) kitűnő fekvéssel rendelkezett. A birodalmi közigazgatásban fontos szerepet töltött be, tartományi székhely volt.¹ Mindezek folytán polgárai erőteljesen romanizálódtak, nagymértékben részt vettek az amphora kereskedelemben. A dolgozatomban bemutatott, a szombathelyi Szily János utca 19. és 26. szám alatt talált, valamint a Fő téri ásatásokról előkerült összesen 266 darab amphoratóredék azt a célt szolgálja, hogy az ókori város gazdasági életéről, kereskedelmi viszonyairól, mindennapjairól, lakóinak étkezési szokásairól kialakult kép tisztábbá váljon.

2. kép: A Borostyánkő út (Tóth 1998, 1. kép nyomán)

¹ Tóth 1998, 17.

2. A PANNONIAI AMPHORAKUTATÁSRÓL

Az amphorák díszítésével, mivel elsődlegesen csomagolóanyagként funkcionáltak és a bennük tárolt folyékony anyagok minél biztonságosabb szállítására szolgáltak, a rómaiak nem törődtek. Nem tartoznak a tetszetős kerámiaformák közé, kutatásuk ezért viszonylag későn indult meg nemcsak nemzetközi szinten, hanem az ókori Pannonia provincia területén fekvő mai országokban is.

Az 1980-as évekig a szlovák, osztrák, horvát, szerb és magyar szakirodalom csekély figyelmet szentelt az amphoráknak. Általában csak sírmellékletként írtak róluk – nem egy ilyen cikket ismerjük többek között Buócz Teréziának,² Mócsy Andrásnak³ és Medgyes Magdolnának.⁴ A temetők ismertetése során a mellékletek között említették meg őket, néhány esetben részletesebb leírást is adtak róluk. A kommentárok viszont olyan töredékeket határoznak meg amphoraként, melyek besorolása kétséges. A római kerámiáról szóló összefoglalások lapjain is megemlégtették őket – ide tartozik Lipp Vilmos publikációja, aki a mai Szombathely kerámiaanyagával foglalkozott. Az amphorák formai jellemzőinek ismertetésén kívül tipológiai besorolásukat azonban ő sem kísérelte meg.⁵

Áttörést jelentett Bezeczky Tamás és Kelemen Márta munkássága, akik az 1980-as években kifejezetten a pannoniai amphorákkal kezdtek el foglalkozni, számos írásuk jelent meg ebben a témában. Ők már nem csupán amphoraként sorolták be a kerámiatöredékeket, hanem meghatározták pontos tipológiai csoportjaikat, idő- és térbeli elterjedésüket, valamint vizsgálatukkal sikerült alátámasztaniuk a provincia történetének egyes szakaszait. Kelemen Márta négy nagy terjedelmű tanulmányában az Észak-Itáliából a határmenti tartományba került darabokat összegezte,⁶ Gabler Dénessel együtt pedig a hispaniai olajimport kérdését vizsgálták meg.⁷ Bezeczky Tamás leginkább a Borostyánkő út mentén napvilágra került amphorákat gyűjtötte össze,⁸ de a pannoniai *limes* területéről, *Vindobonából*,⁹ *Brigetióból*,¹⁰ *Aquincumból*,¹¹ és *Vetus Salinából*¹² is közölt töredékeket. Számos publikációja és 1984-ben a

² Buócz 1961, 234-235; Buócz 1967, 27, 28, 37, 43, 47, 60, 64.

³ Mócsy 1954, 168.

⁴ Medgyes 1977-1978, 180.

⁵ Lipp 1875, 87.

⁶ Kelemen 1987, Kelemen 1988, Kelemen 1990, Kelemen 1993.

⁷ Gabler – Kelemen 1985.

⁸ Összefoglaló publikációk a Borostyánkő út menti amphorákról: Bezeczky 1987, Bezeczky 1987-1988, Bezeczky 1989.

⁹ Bezeczky 2005.

¹⁰ Bezeczky 1999.

¹¹ Bezeczky 1991.

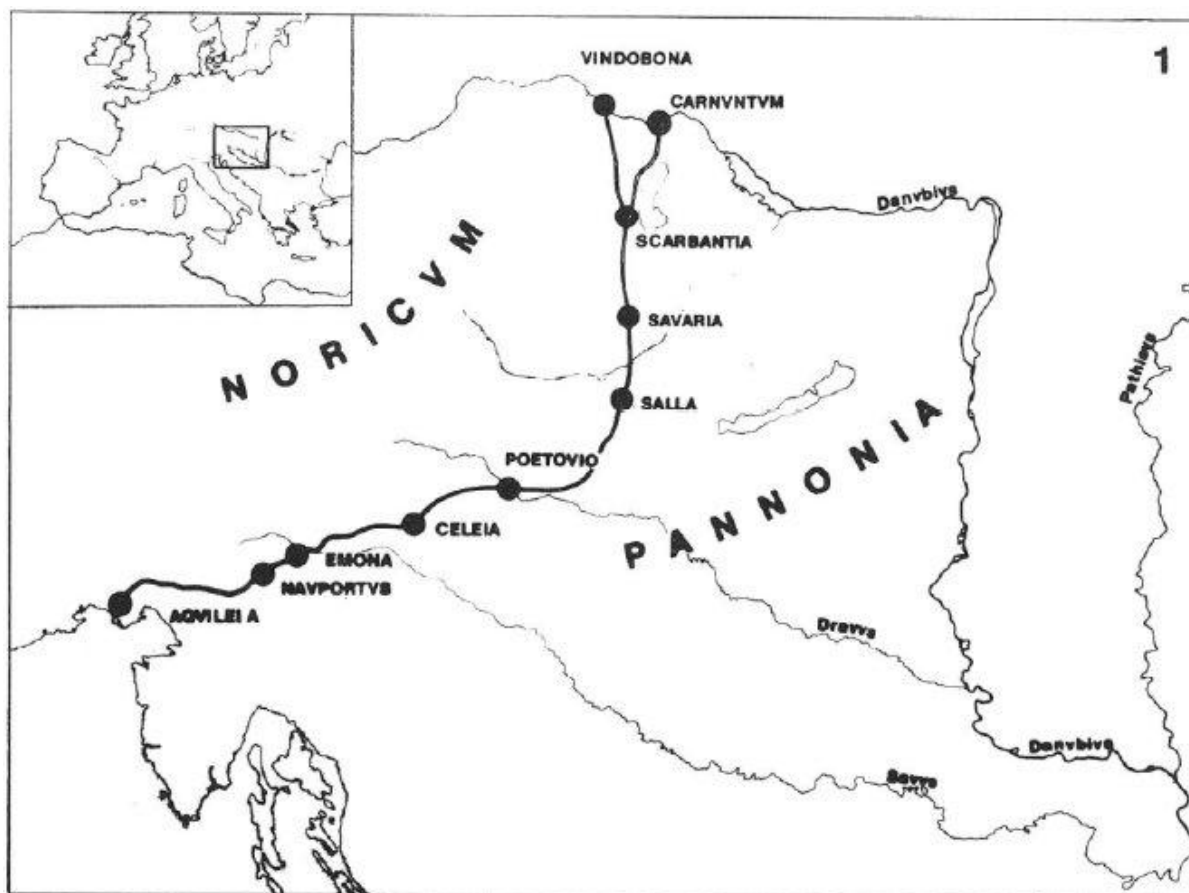
¹² Bezeczky 1990.

sienai konferencián való részvétele¹³ nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy Pannonia olyan szempontból is bekerült a nemzetközi tudatba, mint amphorát importáló tartomány.

Hárshegyi Piroska tartományunk amphoráinak legújabb kutatója. Foglalkozott *sallai*¹⁴ és *brigetiói* töredékekkel is,¹⁵ de leginkább a tartományi székhely, *Aquincum* gazdaságáról való ismereteinket gazdagítják az általa feldolgozott amphorák.¹⁶

3. SAVARIA BEKAPCSOLÓDÁSA AZ AMPHORA KERESKEDELEMBE

A Borostyánkő út Európa egyik ősi kereskedelmi útvonala volt, mely a Balti- és az Adriai-tengert kötötte össze, napjainkban pedig egy nemzetközi út fekszik ezen a nyomvonalon.¹⁷ Kezdetben a folytonos használat során jól letaposott ösvények alkották az utat, melyen az északon lelt ékszernyersanyagot, a borostyánt szállítottak Itáliába.¹⁸ A rómaiak hódításaival

3. kép: A Borostyánkő út menti városok (Bezeczky 1989, Fig. 1. nyomán)

¹³ A konferencián bemutatott poszter alapján készült publikáció: Bezeczky 1989.

¹⁴ Hárshegyi 2006.

¹⁵ Hárshegyi 2004.

¹⁶ Hárshegyi 2008, Gabler – Hárshegyi et al. 2009, Hárshegyi 2010.

¹⁷ Redő 2004, 194.

¹⁸ Tóth 1998, 8.

mindez megváltozott: *Aquileia* és *Carnuntum* között az útvonalat kikövezték¹⁹ és a korábbi fő kereskedelmi cikk, a borostyán helyét a római életmód elengedhetetlen termékei, többek között a bor, az olaj, az olivabogyó, a különböző halmártások és szárított gyümölcsök vették át (3. kép). Ezeket az árucikkeket az elfoglalt tartományokba amphorákban szállítottak (4. kép). Mivel a meghódított területek bennszülött lakosai korábban nem fogyasztották ezeket a termékeket,²⁰ az őket tartalmazó amphorák megjelenése összefüggésbe hozható a rómaiak térnyerésével, jellemző a romanizációra. Pannonia sem kivétel ez alól.

A Perint és a Gyöngyös patakok által övezett területen, a későbbi Savaria környékén Kr. u. 6-ban²¹ már biztosan áthaladtak római csapatok, amphorákkal is ettől az időtől kezdve számolhatunk. Augustus a Tiberius vezette legionáriusokat a Dunától északra élő, megerősödő *Maroboduus* király miatt küldte a Borostyánkő út mentén a markomannok és kvádok ellen. Bár a pannon-dalmata felkelés (Kr. u. 6-9) félbeszakította a katonai offenzívát, ezután természetessé vált, hogy a római államvezetés beleszólt a barbár törzsek egymás közti hatalmi vitáiba – ez pedig annak függvényében történhetett, hogy közel maradtak hozzájuk: a katonák a Borostyánkő út mentén állomásoztak, az útvonal kereskedelmi szerepét stratégiai jelentősége vette át, megszállott területté vált.²² Az 1. század első feléből a legionáriusok savariai jelenlétéről biztos, minden kétséget kizáró bizonyítékkal nem rendelkezünk, de a kor szisztémájának megfelelően valószínű, hogy a fennhatóság alá tartozó területen katonai tábornok emeltek és ott éltek.²³ Peter Scherrer szerint a csapatokkal együtt itáliai mesterek is érkeztek, akik egyfajta *emporiont* hoztak létre.²⁴ Bárhog is történt, az mindenképpen elgondolkodtató, hogy a déli városfaltól 270 méterre, a Borostyánkő út keleti oldalán korai Dressel 6B típusú amphorát találtak²⁵ – mivel a területen a római foglalatást megelőző őslakos település nem létezett, az amphorában tárolt isztriai olajat biztosan itáliai származásúak fogyasztották.²⁶

Savaria, mint *colonia* megszervezése Claudius birodalomszervező politikájához kapcsolódik. Az észak-keleti területek végleges megszállása után a Dunántúl megkapta a provincia státuszt. Az új tartományban be kellett vezetni a római közigazgatási rendszert, a polgári ügyek intézéséhez pedig egy városi, *colonia* ranggal rendelkező települést kellett létrehozni. Így született meg *Colonia Claudia Savaria*, amely az Itáliához és Pannonia többi részéhez való közelsége, a Borostyánkő út mentén való fekvése miatt megfelelt erre a célra,

¹⁹ Mladoniczki – Sosztarits 2009, 356.

²⁰ Bezeczky 1995a, 155.

²¹ Tóth 1998, 14.

²² Tóth 1980, 260.

²³ Tóth 2008, 667.

²⁴ Scherrer 2004, 53.

²⁵ Bezeczky 1981, 176.

²⁶ Tóth 2008, 668.

<i>Tartalom</i>	BOR												OLAJ	HALSZÓSZ			GYÜMÖLCS		MEGHATÁROZATLAN				
	Dressel 1																						
	Lamboglia 2																						
	Dressel 6 A																						
	Dressel 2-4																						
	Dressel 5																						
	AC4																						
	Knidoszi																						
	Rhodoszi																						
	Gauloise 4																						
	Gauloise 5																						
	Forlímpopoli																						
	Kapitan 2																						
	LR Amphora 3																						
	LR Amphora 7																						
	Dressel 6B																						
	Dressel 20																						
	Trópolitana 2																						
	Dressel 7-11																						
	Aquincum 78																						
	Beltrán 2A																						
	Schöngendörfer 558																						
	Canulodunum 189																						
	Portorecanati																						
	Dressel 24																						
	Bónis 31/5																						
	Spathetion																						
	Agora G199																						
Aquila																							
Nauportus																							
Emona																							
Celeia																							
Postovio																							
Salla																							
Ad Arrabonem																							
Savaria																							
Scarbantia																							
Vindobona																							
Camuntum																							

4. kép: A Borostyánkő út mentén előkerült amphoratisípusok

az uralkodó a provincia polgári központját, székhelyét látta benne. A *legio XV Apollinaris* kiszolgált veteránjait telepítette le a Perint és a Gyöngyös patakok közé. A katonák mellett a nyomukban érkező italikus lakosság betelepülésük pillanatától kezdve, hazájuktól távol is igényelték az ott megszokott bort, olajat, gyümölcsöket és halmártásokat.²⁷ A *Barbii*,²⁸ *Caesarnii*,²⁹ *Canii*,³⁰ *Fundanii*, *Policii* és *Postumii* kereskedőcsaládok³¹ felismerték az új piacok nyújtotta lehetőséget és előszeretettel szállították Savariába a hispaniai, galliai, itáliai, észak-afrikai és égeikumi termékeket tartalmazó amphorákat.

5. kép: A Savariához kapcsolódó útvonalak
(Bezeczky 1990, 1. kép után)

Savaria a római korban Pannonia közlekedésében központi, meghatározó szerepet játszott (5. kép). A régészeti adatokkal együtt a *Tabula Peutingeriana*³² és az *Itinerarium Antonini* bizonyítják, hogy a város a Borostyánkő út mellett számos másik útnak is kiindulási (Savaria-Brigetio, Savaria-Aquincum, Savaria-Sopiana), vagy áthaladási (Poetovio-Vindobona, Sirmium-Augusta

Treverorum) pontja volt.³³ Mindezen felül két felirat is alátámasztja a közlekedésben való jelentőségét. Az egyik egy olyan mérföldkö, amelyen Savaria Rómától való távolságát olvashatta az arra járó – a Birodalom területéről összesen csak két másik ilyen felirat ismert, mindkettő Dél-Galliából került napvilágra.³⁴ De egyedülálló az az oltár is, amelyet *Itunus* és *Ituna* utazóistenségek tiszteletére állítottak a várost elkerülő út mentén.³⁵ Savaria a tartományon belüli és a birodalmi főútvonalak részét képezte, így nem meglepő, hogy az

²⁷ Tóth 1998, 16.

²⁸ Šašel 1966, 117-137.

²⁹ Šašel 1960, 201-221.

³⁰ Bilkei 1980-1981, 3-12.

³¹ Bezeczky 1995b, 47.

³² Tóth 2008, 669.

³³ Savaria-Brigetio: *It. Ant.* 262,9–263,2; Savaria-Aquincum: *It. Ant.* 263,3–9; Savaria-Sopiana: Cserményi – Tóth 1981, 40; Poetovio-Vindobona: *It. Ant.* 266,4–7; Sirmium-Augusta Treverorum: *It. Ant.* 231,8–240,5.

³⁴ Kiss – Sosztarits 1996-1997, 101.

³⁵ Borhy – Sosztarits 1996-1997, 115.

italiai, galliai származású, többek között amphorákat szállító kereskedők a Birodalom Duna menti provinciáiba igyekezve áthaladtak a városon – főként azért, mert a Borostyánkő út alkotta Savaria észak-déli tengelyét.

4. KUTATÁSI MÓDSZEREK

4.1. Régészeti megközelítés

A szombathelyi Szily János utca 19. és 26. számok alatt, valamint a Fő téren zajlott ásatások anyagából kiválogattam az amphoratöredékeket és a keltezésüket alátámasztó, segítő, pontos datáló értékkel rendelkező anyagcsoportokat: az érmekeket, a *terra sigillatá*kat és az üvegeket. Az amphorák esetében azokra a töredékekre koncentráltam, melyek a tipológiai besorolást megkönnyítik, tehát a peremek, fülek, aljak, illetve az *epigraphiai* információt hordozó (bélyeg, festett felirat) darabok élveztek elsődleges figyelmet. Az oldaltöredékeket is összegyűjtöttem, hiszen nemcsak egy amphora teljes restaurálásához járulnak hozzá, hanem statisztikai és geológiai jelentőséggel is bírnak.

Az amphorákat beazonosítani azonban nagyon nehéz – korábbi kutatásaim során gyakran találkoztam azzal a jelenséggel, hogy nagyon jellegzetes amphoratöredékek nem voltak különválogatva, hanem a többi kerámiával együtt kerültek elcsomagolásra. Mivel hazánk nem bővelkedik amphorákban és napjainkban csak Hárshelyi Pirooska foglalkozik a témával, a magyar régészek többsége nem ismeri fel ezt a kerámiatípust. A minél teljesebb feldolgozás céljából végig kellett nézmem a szombathelyi Szily János utca 19. és 26., valamint a Fő téri ásatások összes kerámia leletanyagát. Amphorák után kutattam ládáról ládára, zacskóról zacskóra: összesen 880 ládát kellett átválogatnom, melyekből 266 amphoratöredéket sikerült elkülönítenem.

Ezt követte az amphoratöredékek formai csoportosítása, megtisztítása, majd az összetartozó töredékek összeillesztése, egymással való kiegészítése.

Ezután a Savaria Múzeum rendszere szerint beletároltam a töredékeket. A tárgyak leírásánál Elisabeth Hamon és Antoinette Hesnard összefoglalását vettem alapul, akik 5000 amphora vizsgálata alapján egy nagyon pontos, precíz leíró rendszert dolgoztak ki.³⁶ Rögzítettem a lelőhelyet, a leletkörülményeket, felvettem a méreteket és a Munsell színskála alapján meghatároztam a leletek színét.³⁷ Mivel az emberi szem a fény minőségére,

³⁶ Hamon – Hesnard 1977, 13-33.

³⁷ A Munsell színskála egy olyan régészeti, földtudományi segédeszköz, amelynek használata a kerámialeltárolásnál elengedhetetlen, valamint segíthet az amphorák gyártási helyének meghatározásában is.

intenzitására nagyon érzékenyen reagál, és ebből fakadóan a kisebb színbeli eltéréseket szubjektívan látja, nagyon figyeltem arra, hogy az optimális eredmény elérése érdekében természetes, és ne túl erős fényben határozzam meg az amphorák színét.

A helyszíni munkát a töredékek anyagminta-vételével, a digitális kamerával történő lefényképezésével és 1:1 arányban való lerajzolásukkal fejeztem be.

Az így felépített adatbázist a fellelhető szakirodalomban talált, a Borostyánkő útról és Pannonia területéről előkerült párhuzamokkal egészítettem ki.

4.2. Geológiai megközelítés

A hagyományos régészeti, tipológiai megközelítés azonban nem elegendő ahhoz, hogy a messzire elszállított amphorák egykori gyártási helyét minden kétséget kizárólag megállapíthassuk. Ennek okai:

- Egy amphoratípust nem csak egy helyen készítettek. Dressel 2-4 típusú, borszállító amphorákat számos helyen gyártottak: Britanniában, Hispániában (Baetica, Tarraconensis) Gallia Narbonensis területén, Itáliában (Etruria, Latium, Campania, adriai partvidék), Egyiptomban, a Földközi-tenger keleti partvidékén és feltételezhetően az Isztriai-félszigeten voltak műhelyei.³⁸ Ha sikerül típusba sorolni egy töredéket, még nem egyértelmű, hogy a számtalan gyártási központ közül melyikben készítették.
- A több száz évvel ezelőtt a Római Birodalom területén működő amphoragyártó műhelyek közel sem mindegyikét tárták még fel, ráadásul van olyan (pl. Venafrum), melyet csak írásos forrásokból ismerünk.³⁹ A már publikált gyártóközpontok feltárási módszerei között is akad kivetnivaló: sokat nem a modern elvárásoknak megfelelően ásták ki.⁴⁰
- Arra is van példa, hogy maga az ásatás a 21. század mércéje szerint folyt, mégis a terület (pl. Gloucester) annyira a periférián helyezkedett el, hogy a régészek nagyon kevés jellegzetes amphoratöredéket találtak. Tipológiai besorolásuk és ezáltal gyártási helyük meghatározása nagyon nehéz.⁴¹
- A feltárási, publikációs és mennyiségbeli hiányosságok mellett tovább súlyosbítja a helyzetet, hogy több amphoratípus egyes formai részleteiben (pl. rodoszi és Agora M54 fül) nagyon hasonlít egymáshoz. Formai jellegzetesség alapján lehet, hogy egy

³⁸ Britannia: Castle 1978, 386; Hispania: Tcherina – Zevi 1972, 35; Gallia Narbonensis: Laubenheimer 1989, 106; Itália: Tchernia 1986, 127-129; Egyiptom és a Földközi-tenger keleti partvidéke: Empereur – Picon 1989, 227; Isztriai-félsziget: Marion – Starac 2001, 119.

³⁹ Plin. *Nat. Hist.* 15.32.2.

⁴⁰ Peacock 1994, 6.

⁴¹ Peacock 1977, 261.

csoportba sorolják őket, annak ellenére, hogy eltérő típusokról van szó, különböző műhelyekben készítették őket.⁴²

Mindezen nehézségek kiküszöbölésében segítenek a petrográfiai vizsgálatok. A geológiát, mint a gyártási központok meghatározásában való segédtudományt nem szabad figyelmen kívül hagyni. Az amphoragyártó központok ugyanis a műhelyek körül található nyersanyagra támaszkodtak, az ott fellelhető agyagból készítették az amphorákat. Ezért az anyagszerkezet (*fabric*) vizsgálatával, az anyagminták ásvány- és kőzettartalmának elemzésével lehet a legpontosabb eredményt elérni, ez utal a legjobban arra, hogy az amphorát és a benne tárolt termékeket honnan szállították, hol gyártották.⁴³ Ez a módszer sem hibátlan:

- Vannak olyan területek (pl. Rodosz és Knidosz), melyek geológiai összetételükben nagyon hasonlóak, így az itt gyártott amphorákból vett anyagminták is egyezést mutathatnak.⁴⁴
- Léteztek olyan műhelyek, ahol nemcsak egy amphoraformát gyártottak, hanem több különbözőt is egyszerre, így két típus is rendelkezhet hasonló anyagszerkezettel.
- Az égetőkemencében az anyagszerkezet megváltozhat, ezért néhány ásvány és kőzet aránya, mennyisége egy amphora különböző részeiben (pl. fül és perem) eltérhet.⁴⁵

A hibák redukálásának érdekében egyrészt egy nagyobb amphoradarab esetében több helyről kell mintát venni (ezért is fontosak az oldaltöredékek) – együttes elemzésükkel lehet a leghatékosabb eredményt elérni. Másfelől segítenek a geológiai laboratóriumokban végzett vizsgálatok: a vékonycsiszolatok, a nehézásványos analízis és a röntgen-diffrakciós módszer.⁴⁶ David Peacock véleménye szerint azonban mindezek előtt nagyítóval, a következő sorrendben, a töredékek törésfelületén az alábbi pontokat kell megfigyelni:⁴⁷

1. Összetevők összetétele, elrendezése
2. Összetevők mérete
3. Összetevők gyakorisága
4. Összetevők formája (mennyire kör alakúak, oválisak, négyzetes formájúak)
5. Törésfelület színe

Ezeket a szempontokat vettem végig én is a szombathelyi amphoraleletek vizsgálata során. Figyelembe vettem azt, hogy a származásra, az amphoragyártó műhelyre biztosan csak

⁴² Peacock 1977, 261.

⁴³ Peacock – Williams 1986, 14.

⁴⁴ Peacock 1977, 262.

⁴⁵ Peacock 1994, 6.

⁴⁶ Bezeczky – Mange 2007, 1008.

⁴⁷ Peacock 1994, 6.

az összetevők összetétele, elrendezése utal, hiszen a többi tulajdonság, jellemző a készítéstechnikától is függhet.⁴⁸ Ez a kiindulási pontja a közelebbi műhelymeghatározásnak.

Ehhez persze szükséges, hogy legyen egy megbízható kontrollcsoport (pl. a Southampton University Amphora Project online elérhető adatbázisa),⁴⁹ amellyel össze lehet hasonlítani az anyagmintákat – ez azonban nem probléma, hiszen az amphorakutatás ezen területe az utóbbi időben egyre nagyobb hangsúlyt kapott.

Mindezek alapján, ha pontos gyártási központhoz nem is sikerül kötni minden töredéket, az egyes típusokon belül el lehet különíteni csoportokat: azok az amphorák, melyek anyagszerkezetükben megegyeznek, egy műhelyből származnak.

Az amphorák vizsgálatánál, besorolásánál tehát ötvözni kell a régészeti és a geológiai ismeretanyagot, a formai párhuzamokat és az anyagmintákat. Csak akkor lehet egy típusba sorolni több töredéket, ha nemcsak kinézetre hasonlítanak, hanem formájuk és anyagszerkezetük is megegyezik.⁵⁰

5. KERESKEDELEM ÉS FOGYASZTÁS AZ AMPHORALELETEK TÜKRÉBEN

A Kr.u. 1. század közepétől kezdve Savariában a *legio XV Apollinaris* veteránjai és az itáliai kereskedők elkezdtek meghonosítani a szülőföldjükön már ismert szokásokat – a városban erőteljesen kezdetét vette a romanizáció, melynek szerves velejárója volt az amphorákban tárolt javak fogyasztása.

5.1. Borimport

A rómaiak megjelenése előtt a későbbi Pannonia provincia bennszülött lakosai nem ismerték a bort, mint lehetséges italvariánst. A Dráva-Száva völgyétől északra a Borostyánkő út mentén először **Dressel 2-4** amphorákban érkeztek ilyen szállítmányok (I. tábla).⁵¹ A szombathelyi Szily János utcából és a Fő téri ásatások során 10 darab ilyen típusú amphorát találtak, ami a leletanyag 3,77%-át alkotja. Gyártása szinte behálózta az egész Római Birodalmat. Britanniában, Hispániában (Baetica, Tarraconensis) Gallia Narbonensis területén, Itáliában (Etruria, Latium, Campania, adriai partvidék), Egyiptomban, a Földközi-tenger keleti partvidékén és feltételezhetően az Isztriai-félszigeten voltak műhelyei.⁵² Petrográfiai vizsgálatokkal a jelen írásban feldolgozott leleteket három csoportra tudtam bontani, ami azt

⁴⁸ Peacock 1994, 6.

⁴⁹ http://ads.ahds.ac.uk/catalogue/archive/amphora_ahrb_2005/

⁵⁰ Peacock – Williams 1986, 7.

⁵¹ Bezeczky 1994a, 82.

⁵² Lásd a 34. lábjegyzetet.

jelenti, hogy három eltérő műhelyben készültek: Hispania Tarraconensis, Dél-Gallia vagy Itália területén. Az 1. század közepe és a 2. század közepe között fogyasztották a savariai lakosok ezeket a nyugati borokat.

Ugyanebben az időben keletről is érkeztek borszállítmányok **kósz** és **rodoszi** típusú amphorákban. Az előbbi nagyon ritka Pannoniában, amit a most bemutatott szombathelyi leletek is tükröznek: csak 7 darabot találtam belőlük, ami a leletanyag 2,63%-át képezi. Bár nemcsak a névadó szigeten gyártották,⁵³ hanem Asia Minor partvidékén és Egyiptomban is, valamint utánozták Galliában,⁵⁴ a szombathelyi töredékek anyagszerkezetükben megegyeznek és Kósz szigetéhez köthetők.

Nem tudták azonban felvenni a versenyt a rodoszi amphorákban tárolt borral (II. tábla): 46 darab ilyen típusú töredéket találtam (17,30%), ami messze felülmúlja a városba behozott Dressel 2-4 és kósz amphorák mennyiségét. Ez egész Pannoniára is igaz, a provinciában a leggyakrabban előforduló boros amphora,⁵⁵ ami tükrözi a birodalmi viszonylatokat: nagyon sok polgári település és katonai tábor 1. századra keltezhető rétegeiben megtalálhatóak a rodoszi töredékek.⁵⁶ Bár a névadó szigeten nagy volumenű gyártás folyt, nem kizárólag csak ide lehet kötni előállításukat. A környező szigeteken (hét kisebb szigeten és a Loryma-félszigeten)⁵⁷ és Asia Minor (talán Caria)⁵⁸ partvidékén is voltak műhelyeik. Harminc anyagmintát megvizsgálva David Peacock hat csoportot különböztetett meg, melyek közül csupán kettő köthető Rodoszhoz, a többi égeikumi eredetet sugall.⁵⁹ David Williams az égeikumi gyártást erősítette meg azzal, hogy egy hetedik csoportot is azonosított.⁶⁰ A most bemutatott leletek anyagszerkezetükben jelentősen különböznek, hat eltérő műhelyben készültek.

5.2. Olivaolaj-import

Az olivaolaj használata nagyon elterjedt volt az ókori római világban: alkalmazták mécsesekben világításhoz, fürdőkben masszírozáshoz, testápoláshoz és ételek elkészítésénél. Nem meglepő, hogy a Savariában letelepített veteránok és a velük érkező italikus lakosság

⁵³ Becker – Constantin et al. 1986, 69-71; Ettlinger 1977, 10, 13, Fig. 5; Hesnard 1986, 75-79; Panella 1986, 617, Fig. 13.

⁵⁴ Becker – Constantin et al. 1986, 69; Empereur – Picon 1986, 109-112; Empereur – Picon 1989, 225-229, Fig. 2; Hesnard 1986, 75.

⁵⁵ Összefoglalás a Pannoniában talált rodoszi amphorákról: Bezeczky 1994b, 121-122. Újabban: Bezeczky 1994a, 83; Bezeczky 1995a, 159; Bezeczky 1997a, 173; Bezeczky 1997b, 164; Bezeczky 2005, 40-42; Hárshgyi 2006, 18-19; Hárshgyi 2008, 173; Hárshgyi 2010, 51; Nagy 2011, 21-23.

⁵⁶ Bezeczky 1994b, 114.

⁵⁷ Empereur – Picon 1989, 224-225.

⁵⁸ Peacock 1977, 268.

⁵⁹ Peacock 1977, 266-270.

⁶⁰ Williams 1985, 162-163.

igényt tartott az olivaolajra: a kereskedelmi kapcsolatok megszilárdításával **Dressel 6B** típusú amphorákban kezdték el behozatni ezt az árut (III. tábla). A szombathelyi Szily János utcából és a Fő térről előkerült amphoratöredékek legnagyobb része (70 darab, a leletanyag 26,31%-a) ebbe a típusba sorolható. Anyagszerkezetüket tekintve négy gyártási helyet különítettem el, melyek az Isztriai-félszigeten és Észak-Itáliában működtek.

Az Isztriai-félszigeten kiemelkedő jelentőséggel bírt a Pula melletti Fažana területén feltárt műhely, amely a *Laecanius senatori* család birtokában állt.⁶¹ Valószínű, hogy a nem messze fekvő loroni villával szemben, Cervarban szintén készítettek Dressel 6B amphorákat – francia, olasz és horvát régészek együttműködve próbálják lokalizálni a kezdetben *Statilius Taurus Sisennához*, majd *Calvia Crispinillához* kapcsolódó műhelyt.⁶²

6. kép: Retrográd [IM]PDO[MITI] bélyeg Dressel 6B amphorán

Az isztriai műhelyek Vespasianus korában császári kézbe kerültek – ezt támasztja alá a leletanyagba tartozó retrográd [IM]PDO[MITI] bélyeggel ellátott peremtöredék (6. kép). Bár nem nyomták bele teljesen az agyagba, és így csak a PDO betűk olvashatóak, szerintem csak Domitianushoz lehet kötni ezt a darabot. Olyan Dressel 6B bélyeget ugyanis, amin ez a három betű retrográd formában egymás mellett szerepel, csak már korábban előkerült savariai leletek közt találtam.⁶³

Ezen az 1987-ben publikált bélyegen könnyen kivehető a teljes IMPDOMITI benyomás. Betűinek formája megegyezik a Szily János utcában talált bélyeggel.

A savariai lakosok Antoninus Pius uralkodásától kezdve azonban már sokkal messzebből, Hispania Baetica provinciából, a Guadalquivir völgyéből importálták az olajat **Dressel 20**-as amphorákban. Az isztriai műhelyek ekkor vagy a baeticai olajjal már nem tudták felvenni a versenyt,⁶⁴ vagy elfagytak az olajfaik,⁶⁵ vagy mást kezdtek el termelni.⁶⁶ Az amphorák közül 2 töredék sorolható ebbe a kategóriába, amely a leletanyag 0,75%-a. A két töredék anyagszerkezetében megegyezik, egy műhelynek a termékei, melyek a 3. század közepéig látták el Savariát olivaolajjal.

⁶¹ Bezecsky 1995b, 41-64; Bezecsky 1998; Bezecsky 2001, 421-424; Bezecsky – Pavletic 1996, 143-163.

⁶² Tassaux 1996, 500.

⁶³ Bezecsky 1987, 166, Pl. 8. No. 154.

⁶⁴ Tassaux 1982, 266.

⁶⁵ Bezecsky 1998, 10.

⁶⁶ Tassaux 1982, 266.

Egy darab **LR 2** típusú amphoratöredék (a leletanyag 0,37%-a, 7. kép) mutatja, hogy a 4. században már nem a nyugati provinciákból, hanem keletről (Argolisz térségéből, Khioszról vagy Knidoszról)⁶⁷ szerezték be a szükséges, kifejezetten jó minőségű olivaolajat. Ilyen típusú égeikumi olivaolajat a Római Birodalom számos területére elszállítottak a

7. kép: LR 2 amphoratöredék a szombathelyi Fő térről

kereskedők, de a Duna menti provinciákban csak a déli területeken fordul elő.⁶⁸ Ez a savariai lelet – ami egész Pannoniában is az első – nagyon északi elterjedést mutat.

5.3. Halmártás-import

A római konyhaművészet elengedhetetlen részét képezték a halszósok, halmártások, melyeket a halak belső részeiből állítottak elő és különbözőképpen fűszereztek, ízesítettek. A *salsamenta* a halak füstölésével, sózásával vagy szárításával készült. A *garum* és a *liquamen* szószok elkészítéséhez 2-3 hónapig sós vízben kellett áztatni a makrahalnak és a tonhalnak a belső részeit. Zöldségek és gyógynövények hozzáadásával, ezek maradákaiból készült a *muria* és *hallex* elnevezésű mártás.⁶⁹ Savariába először **Dressel 7-11** amphorákban érkeztek ezek a kifejezetten római élelmiszerek (I. tábla).

A leletanyag 4,52%-a, 10 darab amphoratöredék sorolható ebbe a típusba, melyeket anyagszerkezetük alapján két csoportra bontottam: két eltérő műhelyből kerültek Savariába. Nagyobb volumenű gyártásuk folyt Hispania Baetica és Tarraconensis provinciákban (Cádizi-öböl és Gibraltár környéke).⁷⁰ A most bemutatott töredékek petrográfiai megfigyelések alapján valószínűleg Villanuevából és Carteiából származnak.⁷¹ Az 1. század közepe és a 2. század közepe között fogyasztották a savariai lakosok a Dressel 7-11 típusú amphorákban szállított bort.

Ugyanebben az időben Hispania Baeticában a **Beltrán 2A** amphorákban szállított halmártás megpróbálta felvenni a versenyt a Dressel 7-11 típusú amphorákban tárolt termékkel. Láthatóan alulmaradtak: egész Pannoniában alulreprezentáltak, amit a

⁶⁷ Argolisz: Munn 1985; Khiosz, Knidosz: Opař 2004a; Opař 2004b.

⁶⁸ Karagiourgou, 2001; Swan, 2004.

⁶⁹ Hárshgyi 2006, 7.

⁷⁰ Peacock 1974, 232-243.

⁷¹ Pannoniában a villanuevai műhely terméke Vetus Salinából került elő (Bezeczky 1990, 97.), a carteiai pedig Poetovióból (Bezeczky 1993, 244.)

szombathelyi Fő térről előkerült egy darab (a leletanyag 0,37%-a) Beltrán 2A típusú nyak- és fültöredék is bizonyít.

Az 1. század vége és a 2. század vége között **Aquincum 78** típusú amphorákban érkezett a kifejezetten jó minőségű *liquamen* a városba. Egy Grado mellett elsüllyedt hajó egyik Aquincum 78 típusú amphorájának festett felirata, a szerencsés leletkörülményeknek köszönhetően, máig olvasható. Ez alapján lehet megmondani, hogy pontosan milyen halmártást szállítottak az amphorában.⁷² Pannoniában nagyon elterjedt típus volt (*Poetovio*, *Salla*, *Scarbantia*, *Vindobona*, *Carnuntum*, *Arrabona*, *Aquincum*, *Mursella*, Tokod, *Gorsium*, *Mursa*),⁷³ így nem meglepő, hogy az eddigi savariai Aquincum 78 típusú amphorák tovább gazdagodnak a Szily János utcai és a Fő téri töredékekkel (III. tábla). Innen 18 töredék került elő, tehát a jelen írásban feldolgozott leletanyag 6,76%-a tartozik ehhez a típushoz. Két műhelyben készültek, melyek valószínűleg Itáliában voltak, de ásatások még nem lokalizálták az Aquincum 78 típusú amphorák pontos gyártási helyét.⁷⁴

Savaria afrikai kapcsolattrendszerrel is bírt: az 1. század vége és a 3. század eleje között Leptiminusból és Sullecthum térségéből **Leptiminus 1** típusú amphorákban is importáltak halmártást. Pannonia afrikai produktumokban nem bővelkedik, a szombathelyi Fő téren talált perem- és nyaktöredék (leletanyag 0,37%-a) az első ilyen típusú amphora, mely az ókori provincia területéről napvilágra került. Eddig csak Tunéziából, Líbiából és Ostiából publikáltak ilyen leletet⁷⁵ – abból, hogy egy ilyen amphora ennyire északra is elkerült Savaria nagy gazdasági erejére lehet következtetni.

8. kép: Leptiminus 1 amphoratöredék
a szombathelyi Fő térről

5.4. Egzotikus gyümölcsök importja

Folyékony termékek mellett egzotikus gyümölcsöket is szállítottak amphorákban. Ide tartoznak a **Schörgendorfer 558** típusú amphorák, melyek fekete, teljesen érett (*oliva nigra*) vagy épp csak megérett (*oliva alba*) olajbogyó tárolására szolgáltak (IV. tábla). Korábban az

⁷² Dell' Amico 1997, 98; Auriemma 2000.

⁷³ Salla: Bezaczký 1987, Nos. 318-319; Carnuntum: Bezaczký 1997a, 174; Bezaczký 1997b, 170-172, 178; Vindobona: Bezaczký 2005, 63-65; Mursa: Brukner 1981, Pl. 160, 49; Poetovio, Scarbantia, Arrabona, Aquincum, Mursella, Tokod, Gorsium: Kelemen 1988, 234.

⁷⁴ Bezaczký 1997a, 174.

⁷⁵ Bonifay 2004, Opař 2000.

Isztriai-félszigethez próbálták kötni a gyártását,⁷⁶ de a petrológiai vizsgálatok ezt egyértelműen kizárták.⁷⁷ A gyártási hely lokalizálásában segíthetnek az időjárási viszonyok: olajbogyó megtermesztésére alkalmas klíma még Hispania Baeticában és Itáliában volt. A félszigeten több hely is szóba került (a Pó folyó és a Como tó környéke, Emilia, Marche) de ezek a területek csak a helyi szükségleteket elégítették ki, a közép-itáliai Venafrum nagyon híres, jó minőségű termékeit pedig csak írásos forrásokból ismerjük.⁷⁸ Pannoniába, így Savariába is minden bizonnyal nem innen importálták az olajbogyót, a szombathelyi amphorákon végzett petrológiai vizsgálatok észak-itáliai (Garda tó völgye, Verona környéke) műhelyekre utalnak.⁷⁹ Az 1. század közepe – 2. századra keltezhető rétegekből kerültek elő a most bemutatott töredékek (összesen 7 darab, a leletanyag 2,63%-a).

Az 1. század vége és a 3. század eleje között datolyára és fügére is volt kereslet Savariában: **Camulodunum 189** típusú amphorákban érkeztek ilyen szállítmányok, valószínűleg Palesztinából és Bejrútból.⁸⁰ Két darab töredék sorolható ebbe a típusba, mely a leletanyag 0,75%-a. Pannoniában a Duna és a Száva melletti településekről kerültek elő,⁸¹ ami alapján valószínű, hogy vízi úton, hajókon érkeztek a provinciába. Ilyen típusú töredéket korábban Savariában még nem találtak.

5.5. Meghatározatlan tartalmú amphorák

Léteznek olyan amphoratípusok, melyek tartalma nem biztos, csak elképzelések születtek vele kapcsolatban. Ide tartoznak a **Dressel 24** típusú amphorák is (IV. tábla), melyekből csak egy töredék került elő a szombathelyi Szily János utcából (leletanyag 0,37%-a). Alapvetően görög bort szállítottak benne,⁸² de esetenként – a feliratok tanúsága szerint – olaj és osztriga tárolására is használták.⁸³ Asia Minor partvidékéről⁸⁴ került Savariába. Egy rétegben találták egy *Conspectus 29 terra sigillata* edénytöredékkel – a Flavius kori datálás emiatt egyértelmű. Ez azért is nagyon fontos, mert bár az 1-3. század között kereskedtek a Dressel 24 amphorákkal a Római Birodalomban⁸⁵ és a környező barbár területeken,⁸⁶ Pannoniában, a

⁷⁶ Baldacci 1972, 27-28; Degrassi 1956, 108-109.

⁷⁷ Bezaczký 1987, 31-33.

⁷⁸ Bezaczký 2005, 53-54.

⁷⁹ Hasonló anyagszerkeztű amphorák Pannoniában még Vindobonából kerültek elő. (Bezaczký 2005, 57.)

⁸⁰ Lemaître – Nsouli et al. 2005, 517-521.

⁸¹ Összefoglalás a Pannoniában előkerült Camulodunum 189 amphorákról: Bezaczký 2005, 59-60. Újabbán: Hárshegyi 2008, 173.

⁸² Nikolić-Dorđević 2000, 137.

⁸³ Dyczek 2001, 192.

⁸⁴ Hárshegyi 2008, 174.

⁸⁵ Peacock – Williams 1986, 213.

⁸⁶ Hárshegyi 2004, 117-118.

dunai limes mentén (*Brigetio*,⁸⁷ *Aquincum*,⁸⁸ *Intercisa*⁸⁹) csak Hadrianus korában jelentek meg.⁹⁰ A Szombathelyen kiásott töredék bizonyítja az amphorában tárolt terméknek a kifejezetten korai pannoniai megjelenését.

Ugyanezen darab füle alatt fekete festett felirat egy részlete olvasható: CCCX. Ez utalhat az üres edény vagy a szállított termék súlyára, vagy arra, hogy milyen nehéz a teljes edény a benne tárolt árucikkal feltöltve.

A Dressel 24 amphorához hasonlóan a **portorecanati** típus esetében sem ismerjük, hogy mit tartalmazott (IV. tábla). Született olyan elképzelés, hogy – a formailag hozzá hasonló, esetleg a számára prototípusként működő Dressel 6B-vel megegyezően⁹¹ – olajszállításra használták,⁹² de ez az állítás további bizonyításra szorul. Az 1. század közepe és a 2. század közepe között kereskedtek Savariában a portorecanati amphorákban tárolt javakkal, melyek valószínűleg Észak-Itáliából származnak. A leletanyag 1,88%-a sorolható ebbe a típusba, tehát öt darab, megegyező anyagszerkezetű töredékről van szó.

9. kép: Az amphorák lelőhelyei: a Szily János utca 16; 29. és a Fő téri ásatások

6. AZ AMPHORALELETEK ÉRTÉKELÉSE

A jelen dolgozatban bemutatott 266 darab amphoratöredék a savariai insularendszeren belül került elő (9. kép). Nem lehet olyan objektumhoz kötni őket, melyek a kereskedelemhez kapcsolódtak volna – házak falában, útalapozásokban, kemencék platnijában, planírozási rétegekben találtak rájuk a régészek. Az ókorban általában nem hasznosították újra az amphorákat,⁹³ vastagságuk miatt inkább összetörték

⁸⁷ Kelemen 1993, 46-47.

⁸⁸ Gabler – Hárshgyi et al. 2009; Hárshgyi 2004, 116-118; Hárshgyi 2008, 174; Kelemen 1993, 46-47.

⁸⁹ Kelemen 1993, 46-47.

⁹⁰ Gabler – Hárshgyi et al. 2009, 64.

⁹¹ Bezecsky 2005, 62.

⁹² Cipriano 1992, 47.

⁹³ Borszállító amphorákban később még hordhattak vizet (Hárshgyi 2006, 4), de olajtartalmú edényeket másodlagosan már nem lehetett más élelmiszer tárolására felhasználni. Néha előfordult, hogy félbetört amphorákban eltemettek csecsemőket, Albiniában pedig kisebb vízvezetékét alakítottak ki belőlük (Vitali 2007, 25).

őket és hőszigetelőként alkalmazták a darabjaikat. Legtöbbször kidobták őket.

A Földközi-tenger mentén elhelyezkedő tartományokhoz képest sokkal kevesebb amphora került napvilágra Pannonia provinciából. Hazánkban annyira ritkák az amphoraleletek, hogy az ásatásokon az összes darab nagy figyelemben részesül, még a kevés információt hordozó oldaltöredékek is. Ezzel szemben például a korábban említett, az Isztriai-félszigeten elhelyezkedő loroni villa ásatásain annyi Dressel 6B típusú amphora kerül elő, hogy csak a bélyeges töredékeket és a majdnem teljes amphorákat tartják meg, csomagolják el. Az oldaltöredékeket még a statisztika készítéséhez sem használják fel. Rómába már az ókorban annyi amphora érkezett, hogy a kiürült, összetört edényekből egy 50 méter magas, mesterséges hegyet emeltek: az ókorban egy szemétdomb volt, ma a Monte Testaccio nevet viseli (9. kép).

Savaria települése az ide szállított amphorák mennyiségével és változatosságával azonban kiemelkedik a pannoniai viszonylatokból: eddigi kutatásaim során 600 darab

10. kép: Monte Testaccio, Róma

töredéket számoltam össze a városból.⁹⁴ A közeli *Salla* és *Carnuntum* városaiból harmadennyi amphora került elő, *Vindobonából* körülbelül 110 darab, a *Poetovióban* és *Sirmiumban* talált amphorák száma pedig 70 körül van. Csupán *Aquincum* múlja felül, a tartományi székhely 1000 amphorát számlál.⁹⁵ Ezek a számok függnék a kutatottság mértékétől: mennyi ásatás folyt a területen és mennyire ismerték fel a

A bemutatott amphorák legnagyobb része olivaolajat tartalmazott (27,43%), ezt követték a bortartalmú amphorák (23,70%), majd a halszósós darabok (12,02%), végül az egzotikus gyümölcsöket tároló típusok (3,38% – 10. kép). Általában ezek az arányok figyelhetőek meg a Borostyánkő út menti városokban.⁹⁶ Ez jól beleillik a római legionariusok

⁹⁴ A dolgozatban bemutatott 266 darab töredéken kívül az eddig közölt leleteket vettem bele a statisztikába, valamint Hárshegyi Piroska és Bezeczký Tamás szíves szóbeli közlése alapján még publikálatlan töredékekkel is gazdagodott a leletek száma.

⁹⁵ A statisztikai adatok Hárshegyi Piroska szíves szóbeli közlése alapján kerülhettek bele a dolgozatba.

⁹⁶ Bezeczký 1987-1988, 178.

étrendjébe – az amphorákban tárolt termékek hozzátartoztak a katonák mindennapi ellátásához. Néhány táborban hattyút, vízi- és éticsigát, kagylót, gémet, delfint és bálnát is fogyasztottak,⁹⁷ de ezek helytől is függtek és inkább kivételnek tekinthetők. A legionariusoknak folyamatosan biztosították a jó minőségű bort, olívaolajat, olívaogyót és halmártást – ezek az élelmiszerek egyértelműen beletartoztak a katonák ellátásába. Nem meglepő, hogy a Savariában letelepített, itáliai származású, korábban a *legio XV Apollinaris* soraiban szolgált veteránok és a velük érkező itáliai lakosok a hazájuktól távol is igényt tartottak ezekre a már megszokott ízekre.

Savariában rendszeres áruforgalommal Claudius korától számolhatunk, ami azt jelenti, hogy az itt lakó vagy tartózkodó rómaiak ettől kezdve folyamatosan fogyasztották a

TÍPUS	DARABSZÁM	SZÁZALÉKOS MEGOSZLÁS
Bor		
Dressel 2-4	10	3,77%
Kósi	7	2,63%
Rodoszi	46	17,30%
Olívaolaj		
Dressel 6B	70	26,31%
Dressel 20	2	0,75%
LR 2	1	0,37%
Halmártás		
Dressel 7-11	12	4,52%
Beltrán 2A	1	0,37%
Aquincum 78	18	6,76%
Leptiminus 1	1	0,37%
Gyümölcs		
Schörgendorfer 558	7	2,63%
Camulodunum 189	2	0,75%
Meghatározatlan tartalom		
Dressel 24	1	0,37%
Porto Recanati	5	1,88%
Nem azonosítható	83	31,21%

Mediterráneumban termelt élelmiszereket. Pannónia a nyugati provinciákkal összehasonlítva későn kezdett el ilyen termékeket behozni – Galliában, Raetiában és Germaniában már Iulius Caesar alatt megindult az amphorakereskedelem.⁹⁸ Egy tartomány elfoglalása után a rómaiak egyértelműnek vették, hogy az újonnan meghódított területet nem csak közigazgatásilag, hanem gazdaságilag is integrálni kell a Birodalomba.

Amphorákat a Mediterráneum számos területéről szállítottak az egész Római Birodalomba. A távolsági kereskedelem leggyorsabb és leginkább költségkímélő módja a tengeri szállítás volt. Az amphorák formája úgy volt kialakítva, hogy a hajó rakterében minél jobban, biztonságosabban el tudják őket helyezni. Az ókorban a tengeri szállítás ötvenötször olcsóbb volt, mint a szárazföldi és hatszor olcsóbb, mint a folyami. Ostiából a Gibraltári-

⁹⁷ Hárshgyi 2006, 11.

⁹⁸ Bezeczký 2005, 69.

szorosig egy hétig, Puteoli és Korinthosz között pedig négy és fél napig tartott az utazás⁹⁹ – Savariába viszonylag gyorsan jutottak el a Földközi-tenger medencéjéből érkező áruk. A bort, olajat, halmártásokat és gyümölcsöket tartalmazó amphorákkal megrakott hajók Aquileiába futottak be. A város, mint a Borostyánkő út kiindulópontja ideális volt közvetítő lerakatnak, ahol a különböző kereskedőházak bonyolították le a forgalmat. Az árucikkek elosztási központjává később Nauportus, Emona és Poetovio vált.¹⁰⁰ Ezekből a lerakatokból a kereskedők már konkrét rendelések alapján szállították tovább az amphorákat¹⁰¹ – a bennük tárolt termékek exotikumnak, luxusnak számítottak, számukra csak úgy érte meg felvásárolni az edényeket, ha biztosak lehettek abban, hogy tudják majd értékesíteni őket. Szekerekre pakolták át az árut, majd szárazföldön, a Borostyánkő úton folytatták az amphorák szállítását.

Az égeikumi termékeket tartalmazó amphorák a Dunán (11. kép) érkeztek Pannonia provinciába.¹⁰² Vindobonában vagy Carnuntumban átpakolták az edényeket szekerekre és a Borostyánkő úton juttatták el a különböző borokat és olajat a savariai megrendelőkhez.

12. kép: Folyami borszállítás (Musée Calvet, Avignon; Hárshegyi 2006, 10. után)

Az 1. század közepe és a 2. század közepe között Dressel 2-4, kósi és rodoszi típusú amphorákban szállították a legismertebb, legjobb minőségű borokat Savariába: a hispaniai *lauronensét*, a dél-galliai *baeterrensét*, az észak-itáliai *lambruscót*, a campaniai *amineumot* és a mézzel kevert *mulsumot*.¹⁰³ A Rodosz és Kósz szigetén termelt keleti borok olyan jó hírnek

⁹⁹ Hárshegyi 2006, 3.

¹⁰⁰ Bezeczky 1995a, 170.

¹⁰¹ Hárshegyi 2006, 15.

¹⁰² Bezeczky 1995a, 170.

¹⁰³ Bezeczky 1987-1988, 178.

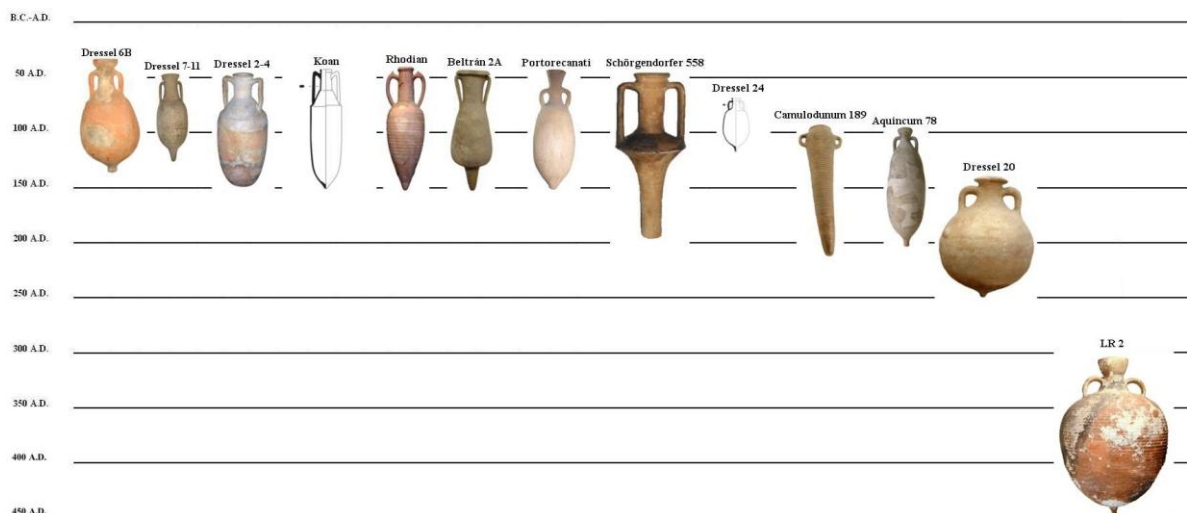
örvendtek, hogy még orvosságként is fogyasztották őket. Barbár szokásnak tartották tisztán inni a bort, ezért vízzel, mézzel, gyantával és fűszerekkel vegyítették.¹⁰⁴

Nagy volumenű olivaolaj behozatallal az Isztriai-félszigetről kell számolni (Dressel 6B amphorák), majd a Guadalquivir-völgyének termékei próbáltak betörni a piacra – a Dressel 20 típusú amphorák ennek bizonyítékai. Az égeikumi, jó minőségű olivaolajra csekély mennyiségben, de még a késő-római korban is volt kereslet Savariában (LR 2 amphorák).

A tenger gyümölcseire, a halak belső részeiből készített magas színvonalú halmártásokra is volt igény. Az 1. század közepétől a 2. század közepéig hispaniai halszósok érkeztek a városba (Dressel 7-11, Beltrán 2A amphorák), melyeket itáliai és észak-afrikai termékek váltottak fel (Aquincum 78 és Leptiminus 1 amphorák).

A Mediterráneum kedvelt csemegéinek, az olajbogyónak, a datolyának és a fügének a fogyasztására is találunk adatokat a leletanyagban. A Schörgendorfer 558 típusú amphorákban valószínűleg Észak-Itáliából érkezett az olajbogyó az 1. század közepe és a 2. század vége között. A másik két ínycsége tovább fogyasztották a savariai lakosok (a 3. század elejéig), Bejrúttal és Palesztinával tartottak fenn kereskedelmi kapcsolatokat a beszerzésükre.

A most bemutatott leletanyag túlnyomó többségében az 1-2. században került az ókori Savariába (12. kép). Az import drasztikus csökkenését lehet felfedezni a 2. sz. végén – 3. sz. elején: a császárkor második felére jellemző amphorák közül csak néhány típus képviselteti magát (Dressel 20, LR 2), de ezeknek a mennyisége is elenyésző.

13. kép: Savaria amphoraforgalma – kronológiai tábla a Szily János utcai és a Fő téri leletek alapján. Az amphora nagysága jelzi a típus savariai használatát

¹⁰⁴ Hárshgyi 2006, 6.

Ez azért is elgondolkodtató, mert számos uralkodó (Tiberius, Domitianus, Marcus Aurelius, Commodus, Septimius Severus, Caracalla, Diocletianus, Nagy Constantinus, I. Constans, I. Valentinianus, Avitus) áthaladt ebben az időben a városon.¹⁰⁵ Hatalmas kísérettel érkeztek és valószínűleg a Rómában megszokott ételeket, italokat fogyasztották. A mediterrán termékeket: bort, olajt, olajbogyót és halmártásokat tartalmazó amphorák előkerültek Savariában, de a császárkor második-késői szakaszára datálható csak szórványosan – annak ellenére, hogy az itt megforduló uralkodók nagy része ebben a korban élt.

Mindenesetre a minimális számú késő-római amphorák mutatják a megváltozott piaci igényeket. A Borostyánkő út menti városok felemelkedésüket, gazdasági virágzásukat a római katonaságnak, az itáliai legionariusoknak köszönhatték, akik hazájuktól távol is igényt tartottak az amphorákban tárolt javakra. De az idő múlásával a kereskedelmi út katonai ellenőrzése egyre gyengült, ráadásul a markomann háborúk (Kr.u. 166-180) miatt a még itt lévő katonákat is átvezényelték a provincia másik felére, a limes mentére, a Duna partjára.¹⁰⁶ Távozásukkal a Borostyánkő út mentén elveszett a mediterráneumi termékek legnagyobb vásárlóereje.

Figyelembe kell venni a katonai auxiliáris csapatok és legiók etnikai összetételét is. Az 1. század első felében Pannonia provincia bennszülött lakosait még csak az auxiliáris egységekbe sorozták be, de a 2. század elejétől már a legiókban is szolgálhattak – végül nem itáliai katonákból, hanem bennszülött lakosokból álltak a pannoniai katonai egységek. Csak a magasabb rangú tisztek, parancsnokok maradtak továbbra is itáliai származásúak¹⁰⁷ – nekik volt szükségük a hazájukban megszokott ízekre, az amphorákban szállított jó minőségű borra, olajra, halmártásra és egzotikus gyümölcsökre. Ők tudták megfizetni ezeket a messziről jövő, drága termékeket. Az is valószínűsíti ezt, hogy a pannoniai táborok leletanyagában az amphorák mennyisége messze elmarad a katonák számához képest.¹⁰⁸

Mindezekből kitűnik, hogy a Borostyánkő út menti helyi bennszülött lakosság között nem terjedtek el olyan erőteljesen, nagymértékben a mediterráneumi, általuk korábban nem ismert árucikkek. Az amphorákban szállított termékek számukra exotikumnak, luxusnak számítottak. Alapvetően sem tartoztak az olcsó árucikkek közé és nekik már nem érte meg, hogy a tartományhatárnál még a 12,5%-os vámot is kifizessék. Valószínűleg Carnuntumban helyi bortermesztés folyt,¹⁰⁹ ahonnan könnyebben be tudták szerezni a számukra szükséges

¹⁰⁵ Tóth 2008, 670.

¹⁰⁶ Hárshgyi 2006, 15.

¹⁰⁷ Bezeczky 2005, 69-70.

¹⁰⁸ Bezeczky 1994-1995, 33.

¹⁰⁹ Bezeczky 2005, 69.

bort, valamint az is lehet, hogy inkább sört fogyasztottak. Egy elbocsátott katona az 1. század végén sörgyártásból tartotta fenn magát.¹¹⁰

Az olcsó, rossz minőségű borokat (*lora*, *posca*) nem amphorákban, hanem fahordókban szállították,¹¹¹ ezt igazolják többek között az aquincumi hordóleletek.¹¹² Szekéren szállított óriási bortömlőkkel is számolni kell.¹¹³ Elképzelhető, hogy Pannoniában a késő-római korban leginkább ilyen borokra volt igény, a csomagolóanyaguk: a hordók és bortömlők pedig nem maradtak fenn.

Az olívaolaj volt az egyetlen termék, amit még importálni kellett, hiszen nem csak főzésnél, hanem világításnál is szükség volt rá – erre utalnak a Dressel 20 és LR 2 típusú amphoratöredékek. Mennyiségük viszont annyira elenyésző (összesen 3 darab került elő belőlük), hogy valószínűsíteni lehet, a bennszülött lakosok inkább állati zsiradékot használtak.¹¹⁴

Az egzotikus gyümölcsök és halmártások nélkül is jól megvoltak – a 3. század eleje után még az elegánsabb savariai háztartásokból is eltűntek ezeknek az élelmiszereknek a fogyasztására utaló amphorák. A bennszülött lakosságot a Duna ellátta őket kellő mennyiségű hallal, amiket viszont nem lehet összetéveszteni a különleges halmártásokkal.¹¹⁵

Az amphorák nyomot hagytak a Római Birodalom tartományai között végbemenő távolsági kereskedelem jellegére, idejére vonatkozóan. Kutatásukkal meg lehet figyelni egy tartomány vagy egy város kereskedelmi kapcsolatait, gazdasági erejét, lakóinak igényeit, következtetni lehet arra, milyen élelmiszereket fogyasztottak, milyen mértékben romanizálódtak. Az amphorákban tárolt javak fogyasztása a római életmód elengedhetetlen részét képezte – a bemutatott leletek rávilágítanak arra, hogy Savaria már rögtön a rómaiak megjelenésétől kezdve szerves részét képezte a Római Birodalomnak. A város kiemelkedő kapcsolatrendszerrel bírt: az amphorák Hispania Tarraconensis és Baetica provinciákból, Dél-Galliából, Észak- és Közép-Itáliából, az Égeikum térségéből, Asia Minor partvidékéről, Bejrútból, Palesztinából és a mai Tunézia területéről érkeztek az ókori Savariába. Nagy számban kerültek elő, ami annak köszönhető, hogy a város tartományi székhely volt, jobban részt vett a romanizációban, mint a pannoniai városok többsége.

¹¹⁰ Hárshgyi 2006, 16.

¹¹¹ Strabón V. I. 8; 12.

¹¹² Kuzsinszky 1932, 71-87.

¹¹³ Hárshgyi 2006, 15.

¹¹⁴ Bezeczky 2005, 69.

¹¹⁵ Bezeczky 2005, 69.

IRODALOMJEGYZÉK

- Auriemma 2000 = Auriemma, R., 'Le anfore del relitto di Grado e il loro contenuto' *Mélanges de l'École Française de Rome* 112 (2000) 34-37.
- Baldacci 1972 = Baldacci, P., 'Importazioni Cisalpine e produzione Apula' in: *Recherches sur les amphores romaines, Collection de l'École française de Rome* 10 (1972) 7-28.
- Becker – Constantin et al. 1986 = Becker, C. – Constantin, C. – Desbat, A. – Jacquin, L. – Lascoux, J-P., 'Le dépôt d'amphores augustéen de la rue de la Favourite à Lyon' *Figlina* 7 (1986) 7-89.
- Bezeczky 1981 = Bezeczky, T., 'Amphora findings from Savaria' *Savaria* 15 (1981) 167-198.
- Bezeczky 1987 = Bezeczky, T., 'Roman Amphorae from the Amber Route in Western Pannonia' *BAR-IS* 386 (1987).
- Bezeczky 1987-1988 = Bezeczky T., 'A Borostyánkő út amphoraleletei' *ArchÉrt* 114-115 (1987-1988) 156-182.
- Bezeczky 1989 = Bezeczky, T., 'Roman amphorae along the Amber Route' in: *Amphores romaines et histoire économique: dix ans de recherche. Actes du colloque de Sienné 22-24 mai 1986, Collection de l'École française de Rome* 114 (1989) 645-647.
- Bezeczky 1990 = Bezeczky T., 'Amphorák az adonyi (Vetus Salina) kora római táborból' *ArchÉrt* 117 (1990) 96-102.
- Bezeczky 1991 = Bezeczky T., 'A tribunus laticlavusok háza az aquincumi 2-3. századi legiotáborban. Amphorák' *BudRég* 28 (1991) 133-137.
- Bezeczky 1993 = Bezeczky, T., 'Gari Flos Hispanici' *Ptujski Arheološki Zbornik* 10 (1993) 241-250.
- Bezeczky 1994a = Bezeczky, T., 'Amphorae from the forum of Emona' *AV* 45 (1994) 81-88.
- Bezeczky 1994b = Bezeczky, T., 'Aegean amphorae in Pannonia' *FolArch* 43 (1994) 115-127.
- Bezeczky 1994-1995 = Bezeczky T., 'Centuriók a XV. Apollinaris legióból' *ArchÉrt* 121-122 (1994-1995) 29-34.

- Bezeczky 1995a = Bezeczky, T., 'Roman amphora trade in Pannonia' in: Hajnóczy, G. (ed.), *La Pannonia e l'Impero Romano. Atti del convegno internazionale. Accademia d'Ungheria e l'Istituto Austriaco di Cultura (Roma, 13-16 gennaio 1994)*, Milan 1995, 155-175.
- Bezeczky 1995b = Bezeczky, T., 'Amphorae and amphora stamps from the Laecanius workshop' *JRA* 8 (1995) 41-64.
- Bezeczky 1997a = Bezeczky, T., 'Amphorae from the south area of the auxiliary fort at Carnuntum (Preliminary report)' in: Kandler, M. (Hrsg.), *Das Auxiliarkastell Carnuntum 2*, Wien 1997, 173-181.
- Bezeczky 1997b = Bezeczky, T., 'Amphorae from the auxiliary fort of Carnuntum' in: Stiglitz, H. (Hrsg.), *Das Auxiliarkastell Carnuntum 1*, Wien 1997, 147-178.
- Bezeczky 1998 = Bezeczky, T., *The Laecanius Amphora Stamps and the Villas of Brijuni*, Wien 1998.
- Bezeczky 1999 = Bezeczky, T., 'New amphora finds from Brigetio' *Antaeus* 24 (1999) 65-72; 600-601.
- Bezeczky 2001 = Bezeczky, T., 'The chronology of the end of the Laecanius workshop' in: *Carinthia romana und die römische Welt. Festschrift für Gernot Piccottini zum 60. Geburtstag*, Klagenfurt 2001, 421-424.
- Bezeczky 2005 = Bezeczky, T., 'Roman amphorae from Vindobona' in: F. Krinzinger (Hrsg.), *Vindobona. Beiträge zu ausgewählten Keramikgattungen in ihrem topographischen Kontext*, Wien 2005, 35-109.
- Bezeczky – Mange 2007 = Bezeczky, T. – Mange, M. A., 'The provenance of paste and temper in Roman amphorae from the Istrian peninsula, Croatia' in: Heavy minerals in use, *Developments in Sedimentology* 58 (2007) 1007-1033.
- Bezeczky – Pavletic 1996 = Bezeczky, T. – Pavletic, M., 'New objects from the figlina of C. Laecanius Bassus', *JÖAI* 65 (1996) 143-163.
- Bilkei 1980-1981 = Bilkei I., 'A Canius kereskedőcsalád Pannoniában' *Zalai Gyűjtemény* 16 (1980-1981) 3-12.

- Bonifay 2004 = Bonifay, M., 'Études sur la céramique romaine tardive d'Afrique' *BAR-IS* 1300 (2004).
- Borhy – Sosztarits 1996-1997 = Borhy L. – Sosztarits O., 'Dii Itinerarii. Itunus és Ituna. Az utazás istenei Savariában' *Savaria* 23/3 (1996-1997) 115-132.
- Brukner 1981 = Brukner, O., *Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije donje Panonije*, Beograd 1981.
- Buócz 1961 = Buócz T., 'Kora római sírok a szombathelyi Rumi úton' *ArchÉrt* 81 (1961) 219-239.
- Buócz 1967 = Buócz T., *Savaria topográfiája*, Szombathely 1967.
- Castle 1978 = Castle, S. A., 'Amphorae from Brockley Hill, 1975' *Britannia* 9 (1978) 383-92.
- Cipriano 1992 = Cipriano, S., 'Anfore con collo ad imbuto' in: Pesavento Mattioli, S. (ed.), *Anfore romane a Padova: ritrovamenti dalla città*, Padova 1992, 303-312.
- Cserményi – Tóth 1981 = Cserményi V. – Tóth E., 'Rum-Kám' *RégFüz* 34 (1981) 40.
- Dell' Amico 1997 = Dell' Amico, P., 'Il relitto di Grado: considerazioni preliminare' *Archeologia Subacquea. Supplemento* 2 (1997) 93-128.
- Degrassi 1956 = Degrassi, A., 'L'esportazione di olio e olive istriane nell'eta romana' *AMSI* 4 (1956) 104-112.
- Dressel 1899 = Dressel, H., *Corpus Inscriptionum Latinarum XV*, Berlin 1899.
- Dyczek 2001 = Dyczek, P., *Roman Amphorae of the 1st-3rd centuries AD. found on the Lower Danube. Typology*, Warsaw 2001.
- Empereur – Picon 1986 = Empereur, J.-Y. – Picon, M., 'A la recherche des fours d'amphores' *BCH Suppl.* 13 (1986) 103-126.
- Empereur – Picon 1989 = Empereur, J.-Y. – Picon, M., 'Les regions de production d'amphores impériales en Méditerranée Orientale' in: *Amphores romaines et histoire économique: dix ans de recherche, Collection d'École Française de Rome* 114 (1989) 223-248.
- Ettlinger 1977 = Ettlinger, E., 'Aspects of amphora typology – seen from the North' in: *Amphores romaines et histoire économique: dix*

- ans de recherche, *Collection d'École Française de Rome* 114 (1989) 9-16.
- Gabler – Hárshgyi et al. 2009 = Gabler, D. – Hárshgyi, P. – Lassányi, G. – Vámos, P., 'Eastern Mediterranean import and its influence on local pottery in Aquincum' *ActaArchHung* 203 (2009) 51-72.
- Gabler – Kelemen 1985 = Gabler D. – Kelemen M., 'Hispaniai olaj Pannoniában (Baeticai amphorák a Duna völgyében)' *CommArchHung* (1985) 69-84.
- Hamon – Hesnard 1977 = Hamon, E. – Hesnard, A. 'Problèmes de documentation et de description relatifs á un corpus d'amphores romaines' in: Méthodes classique et méthodes formelles dans l'étude des amphores. Acts du colloque de Rome, 27-29 mai 1974, *Collection de l'École française de Rome* 32 (1977) 18-33.
- Hárshgyi 2004 = Hárshgyi, P., 'Roman Amphorae from the civil town of Brigetio/Szőny-Vásártér 1992-2001' *CommArchHung* (2004) 113-121.
- Hárshgyi 2006 = Hárshgyi P., 'Kereskedők Sallában 2. Amphora' *Zalalövő Öröksége. Hereditas Sallensis* 4 (2006).
- Hárshgyi 2008 = Hárshgyi, P., 'Roman amphorae from the East along the ripa Pannonica' *RCRF Acta* 40 (2008) 173-178.
- Hárshgyi 2010 = Hárshgyi, P., 'Amphorae from early Roman contexts. The case of Víziváros (Budapest, Hungary)' *RCRF Acta* 41 (2010) 51-54.
- Hesnard 1986 = Hesnard, A., 'Imitations et raisonnement archéologique: A propos des amphores de Rhodes et de Cos' in: Recherches sur les amphores grecques, *BCH Suppl.* 13 (1986) 69-79.
- Karagiorgou 20001 = Karagiorgou, O., 'LRA2: a container from the military annona on the Danubian border?' in: Kingsley, S. A. – Decker, M. (eds.), *Economy and exchange in the East Mediterranean during Late Antiquity*, Oxford 2001, 129-166
- Kelemen 1987 = Kelemen, M., 'Roman amphorae in Pannonia. North Italian amphorae' *ActaArchHung* 39 (1987) 3-45.
- Kelemen 1988 = Kelemen, M., 'Roman amphorae in Pannonia II (Italian Amphorae II)' *ActaArchHung* 40 (1988) 111-150.

- Kelemen 1990 = Kelemen, M., 'Roman amphorae in Pannonia III.' *ActaArchHung* 42 (1990) 147-193.
- Kelemen 1993 = Kelemen, M., 'Roman amphorae in Pannonia IV' *ActaArchHung* 45 (1993) 45-73.
- Kiss – Sosztarits 1996-1997 = Kiss, P. – Sosztarits, O., 'Ein besonderer Mellenstein aus Savaria' *Savaria* 23/3 (1996-1997) 101-113.
- Kuzsinszky 1932 = Kuzsinszky B., 'A Gázgyári római fazekastelep Aquincumban' *BudRég* 11 (1932) 71-87.
- Laubenheimer 1989 = Laubenheimer, F., 'Les amphores gauloises sous l'Empire. Recherches nouvelles sur leur production et leur chronologie' in: Amphores romaines et histoire économique: dix ans de recherche. Actes du colloque de Siennne 22-24 mai 1986, *Collection de l'École française de Rome* 114 (1989) 105-138.
- Lemaître – Nsouli et al. 2005 = Lemaître, S. – Nsouli, B. – Reynolds, P. – Roumié, M. – Waksman, Y. 'A propos de l'origine levantine de plusieurs types d'amphores importés en Gaule à l'époque impériale' in: *Spécificités et diffusion de la céramique gallo-romaine en région Centre, actualité des recherches céramiques*, Marseille 2005, 517-521.
- Lipp 1875 = Lipp V., 'A római agyagipar a Vasm. Régiségtárban' *Vasmegyei Régészeti Egylet Évi Jelentése* 3 (1875) 45-90.
- Marion – Starac 2001 = Marion, Y. – Starac, A., 'Les amphores' in: Matijašić, R. – Kovačić, V. – Tassaux, F. (eds.), *Loron (Croatie). Un grand centre de production d'amphores à huile istriennes*, Bordeaux 2001, 97-125.
- Medgyes 1977-1978 = Medgyes M., 'Leletmentések Savaria É-i temetőjében 1970-1975' *Savaria* 11-12 (1977-1978) 177-208.
- Mladoniczki – Sosztarits 2009 = Mladoniczki, R. – Sosztarits, O., 'Die Stercke der Bernsteinstraße in Savaria' in: Bíró Sz. (szerk.), *EX OFFICINA... Studia in honorem Dénes Gabler*, Győr 2009.
- Mócsy 1954 = Mócsy A., 'Korarámai sírok Szombathelyről' *ArchÉrt* 81 (1954) 167-190.
- Munn 1985 = Munn, M. Z., 'A late Roman kiln site in Hermionid Greece' *AJA* 89 (1985) 342-343.

- Nagy 2011 = Nagy A., *Újabb amphoraleletek Savariából*, Budapest 2011.
- Nikolić-Dorđević 2000 = Nikolić-Dorđević, S., 'Antička keramika Singidunuma' *Singidunum* 2 (2000) 11-244.
- Panella 1986 = Panella, C., 'Oriente ed Occidente: Considerazioni su alcune anfore "Egee" de eta Imperiale a Ostia' in: *Recherches sur les amphores grecques, BCH Suppl.* 13 (1986) 609-636.
- Peacock 1974 = Peacock, D. P. S., 'Amphorae and the Baetican fish industry' *AntJ* 54 (1974) 232-43.
- Peacock 1977 = Peacock, D. P. S., 'Roman Amphorae: Typology, Fabric and Origins' in: *Méthodes classique et méthodes formelles dans l'étude des amphores. Acts du colloque de Rome, 27-29 mai 1974, Collection de l'École française de Rome* 32 (1977) 261-278.
- Peacock 1994 = Peacock, D. P. S., 'Petrology and origins' in: Fulford, M. – Peacock, D. P. S. (eds.), *Excavations at Carthage: the British Mission. The Avenue du Président Habib Bourguiba, Salammbô: The pottery and other ceramic objects from the site. Vol I. Part 2.*, Oxford 1994, 6-28.
- Peacock – Williams 1986 = Peacock, D. P. S. – Williams, D. F., *Amphorae and the Roman economy. An Introductory Guide*, London 1986.
- Redő 2004 = Redő, F., 'Municipium Aelium Salla' in: Šašel Kos, M. – Scherrer, P. (eds.), *The autonomous towns of Noricum and Pannonia - Die Autonomen Städte in Noricum und Pannonien*, Ljubljana 2004, 191-233.
- Šašel 1960 = Šašel, J., 'Caesarnii' *Živa antika* 10 (1960) 201-221.
- Šašel 1966 = Šašel, J., 'Barbii' *Eirene* 5 (1966) 117-137.
- Scherrer 2004 = Scherrer, P., 'Savaria' in: Šašel Kos, M. – Scherrer, P. (eds.), *The autonomous towns of Noricum and Pannonia - Die Autonomen Städte in Noricum und Pannonien*, Ljubljana 2004, 53-80.
- Swan 2004 = Swan, V. G., 'Dichin (Bulgaria) and the supply of amphorae to the Lower Danube in the late Roman-early Byzantine period' in: *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean. Acts of the International Colloquium at the*

- Danish Institute at Athens, *Monographs of the Danish Institute at Athens* 5 (2004) 371-382.
- Tassaux 1982 = Tassaux, F., 'Laecanii. Recherches sur une famille sénatoriale d'Istrie' *MEFRA* 94 (1982) 227-269.
- Tassaux 1996 = Tassaux, F., 'Loron (Poreč): villa maritime' *MEFRA* 108 (1996) 500.
- Tchernia 1986 = Tchernia, A., *Le vin de l'Italie romaine. Essai d'histoire économique après les amphores*, Rome 1986.
- Tchernia – Zevi 1972 = Tchernia, A. – Zevi, F., 'Amphores vinaires de Campanie et de Tarraconaise à Ostie' in: Recherches sur les amphores romaines, *Collection de l'École française de Rome* 10 (1972) 35-68.
- Tóth 1980 = Tóth E., 'A XV. Apollinaris legio illyricumi állomásozásának a kérdéséhez' *AT* 27 (1980) 255-265.
- Tóth 1998 = Tóth E., 'Savaria az ókorban' in: Kiss G. – Tóth E. – Zágórhidi Czigány B. (szerk.), *Savaria-Szombathely története a város alapításától 1526-ig*, Szombathely 1998.
- Tóth 2008 = Tóth E., 'Savaria római topográfiájáról' *Vasi Szemle* 62/6 (2008) 662-679.
- Vitali 2007 = Vitali, D., *Le fornaci e le anfore di Albinia*, Bologna 2007.
- Williams 1985 = Williams, D., 'Petrological examination of amphorae from Colchester Sheepen' in: Sealey, P. R. (ed.), 'Amphoras from the 1970 excavations at Colchester Sheepen' *BAR* 142 (1985).

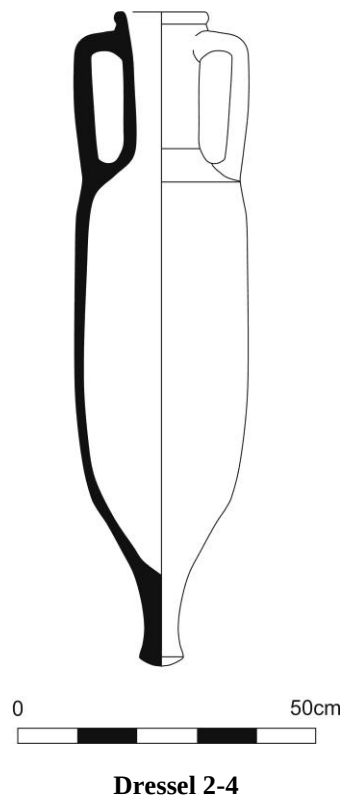
RÖVIDÍTÉSJEYZÉK

ActaArchHung	= Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae
AJA	= American Journal of Archaeology
AMSI	= Atti e memorie della Società istriane di archeologia e storia patria
AntJ	= The Antiquaries Journal
ArchÉrt	= Archaeologiai Értesítő
AV	= Arheološki vestnik
BAR-IS	= British Archaeological Reports - International Series
BCH Suppl.	= Bulletin de Correspondance Hellénique Supplément
BudRég	= Budapest Régiségei
CommArchHung	= Communicationes Archaeologicae Hungariae
FolArch	= Folia Archaeologica
JÖAI	= Jahresheften des Österreichischen Archäologischen Institutes
JRA	= Journal of Roman Archaeology
MEFRA	= Mélanges de l'École Française de Rome Antiquité
RégFüz	= Régészeti Füzetek
RCRF Acta	= Rei Creatariae Romanae Fautorum Acta

KÉPJEGYZÉK

1. kép: Heinrich Dressel tipológiai táblája
(http://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/amphora_ahrb_2005/images/dressel_table.jpg – Utolsó ellenőrzés: 2013. január 7.)
2. kép: A Borostyánkő út (Tóth 1998, 1. kép nyomán)
3. kép: A Borostyánkő út menti városok (Bezeczky 1989, Fig. 1. nyomán)
4. kép: A Borostyánkő út mentén fellelt amphoratípusok
5. kép: A Savariához kapcsolódó útvonalak (Bezeczky 1990, 1. kép után)
6. kép: Retrográd [IM]PDO[MITI] bélyeg Dressel 6B amphorán
7. kép: LR amphoratöredék a szombathelyi Fő térről
8. kép: Leptiminus 1 amphoratöredék a szombathelyi Fő térről
9. kép: Az amphorák lelőhelyei: a Szily János utca 19; 26. valamint a Fő téri ásatások
10. kép: Monte Testaccio, Róma
(<http://www.archaeospain.com/testaccio/> – Utolsó ellenőrzés: 2013. január 7.)
11. kép: A szombathelyi Szily János utcában és a Fő téren talált amphorák százalékos megoszlása
12. kép: Folyami borszállítás (Musée Calvet, Avignon; Hárshgyi 2006, 10. után)
13. kép: Savaria amphoraforgalma – kronológiai tábla a Szily János utcai és a Fő téri leletek alapján. Az amphora nagysága jelzi a típus savariai használatát

I. TÁBLA

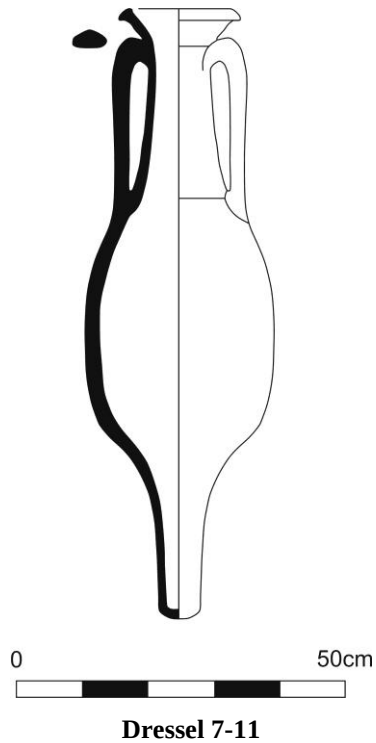
Fabric Dressel 2-4a

Fabric Dressel 2-4b

Fabric Dressel 2-4c

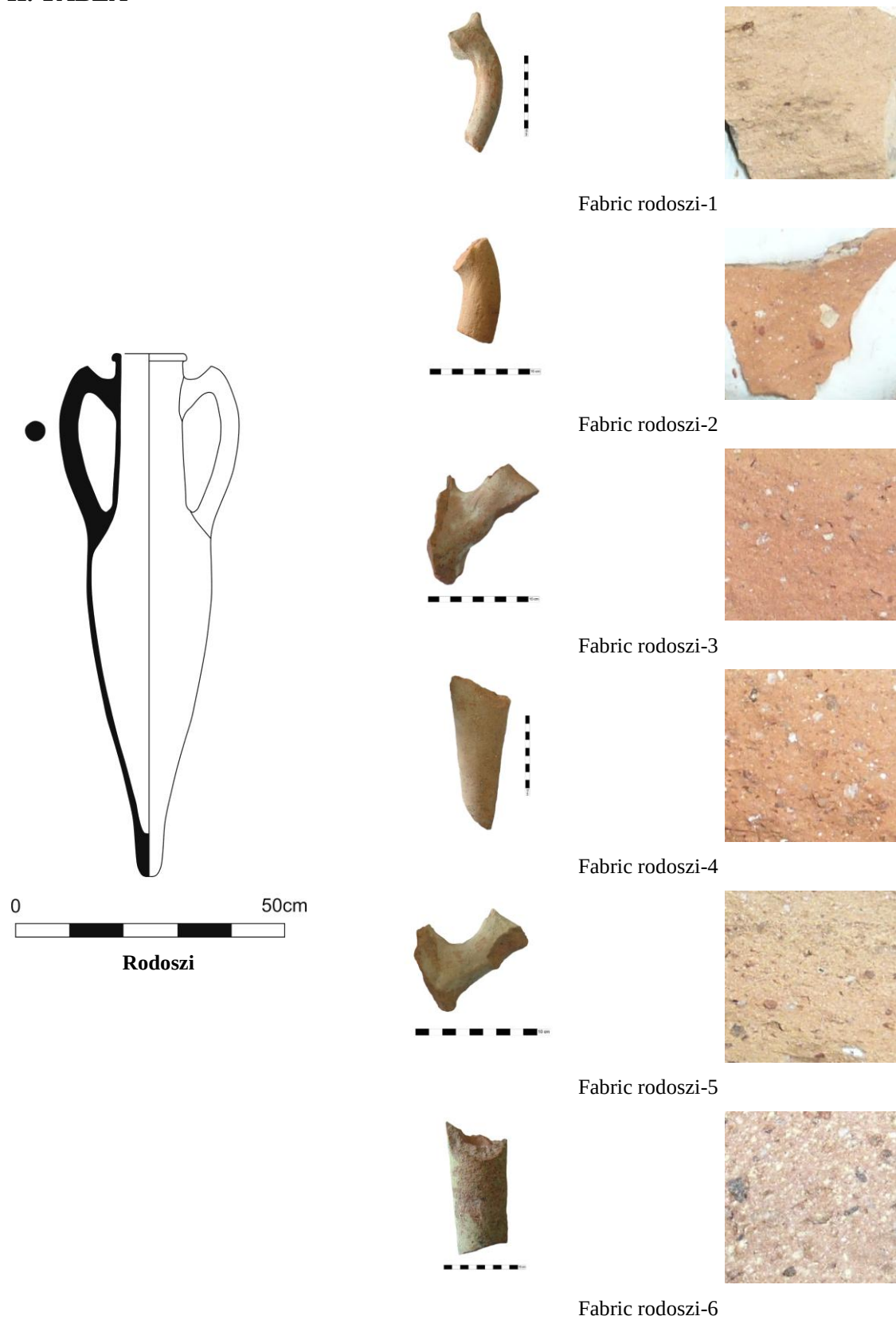
Fabric Dressel 7-11a

Fabric Dressel 7-11b

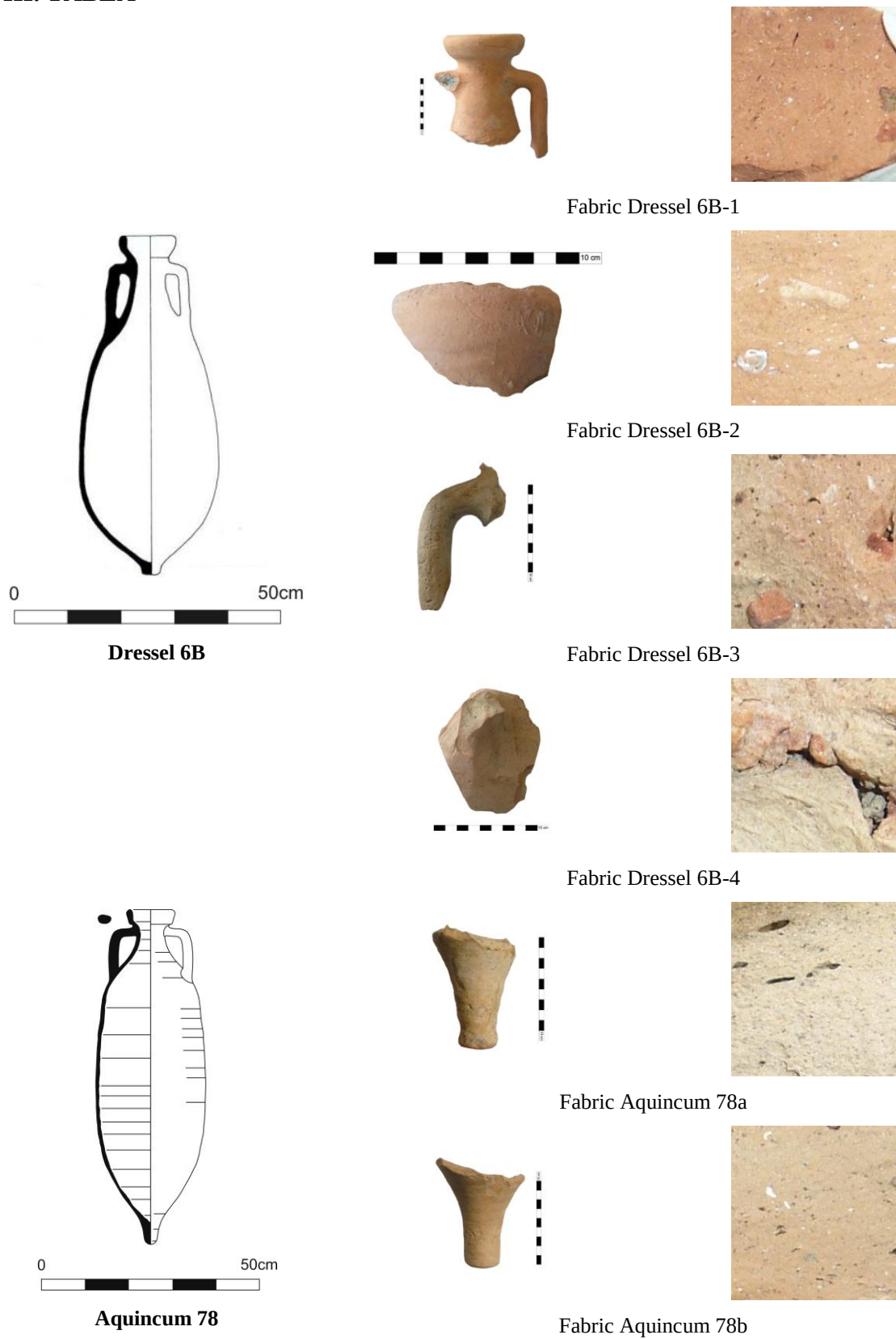
A Szombathelyen talált Dressel 2-4 és Dressel 7-11 típusú amphorák különböző műhelyeinek termékei. Fotó az anyagszerkezetről és egy hozzá tartozó amphoratöredékről.

II. TÁBLA

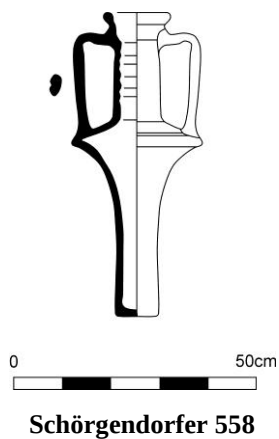
A Szombathelyen talált rodoszi típusú amphorák különböző műhelyeinek termékei. Fotó az anyagszerkezetről és egy hozzá tartozó amphoratöredékről.

III. TÁBLA

A Szombathelyen talált Dressel 6B és Aquincum 78 típusú amphorák különböző műhelyeinek termékei. Fotó az anyagszerkezetről és egy hozzá tartozó amphoratöredékről.

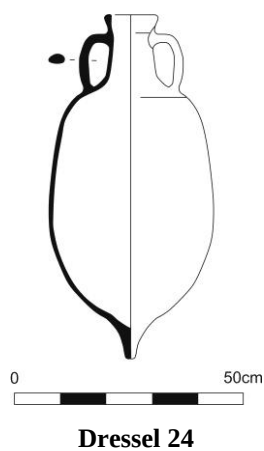
IV. TÁBLA

Schörgendorfer 558

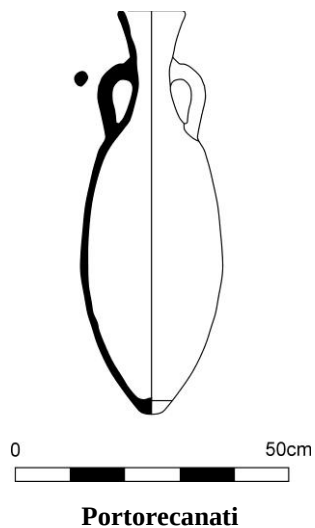
Fabric Schörgendorfer 558

Dressel 24

Fabric Dressel 24

Portorecanati

Fabric portorecanati

A Szombathelyen talált Schörgendorfer 558, Dressel 24 és portorecanati típusú amphorák különböző műhelyeinek termékei. Fotó az anyagszerkezetről és egy hozzá tartozó amphoratöredékről.